

Grębecka, Wanda

Przyczynek do recepcji Zielnika Szymona Syreniusza. Wileński rękopis Jerzego Pabreża z 1814 r.

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 41/3-4, 207-216

1996

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Wanda Grębecka
(Warszawa)

PRZYCZYNEK DO RECEPCJI ZIELNIKA SZYMONA SYRENIUSZA WILEŃSKI RĘKOPIS JERZEGO PABREŻA Z 1814 R.

Wydany w 1613 r.¹ *Zielnik* polskiego botanika Szymona Syreniusza stanowił przez długie lata podstawowe dzieło, z którego badacze polskiej flory czerpali materiał porównawczy do własnych obserwacji. Swoisty renesans przeżył w epoce Oświecenia, gdy prace florystyczne prowadzili wybitni polscy botanicy – Krzysztof Kluk i Stanisław Bonifacy Jundziłł. Stare to dzieło było dla nich źródłem polskiej nomenklatury i słownictwa botanicznego², Ale nie tylko. Pełniło także funkcje praktycznego podręcznika, szczególnie z zakresu medycyny.

W dziale archiwalnym Biblioteki Publicznej w Wilnie znajduje się rękopis Jerzego Pabreża (1771–1849) z 1814 r., zatytułowany: *Skutki lekarskie niektórych roślin i sposób używania tychże roślin wyjęte z dzieła S[zymona] Syreniusza, doktora Akad.[emii] Krak.[owskiej] przez Księdza Jerzego Pabreża altarysty korcianaego. Roku 1814 w Korcianaach. (sygn.F.124, nr.1 – Ryc.1.)*³. Manuskrypt liczy 245 ss. i jest zaopatrzonej w *Indeksy* nazw: łaciński, polski i żmudzki. (Ryc.2,3,4.). W krótkiej przedmowie *Do czytelnika* (Ryc.5) autor przedstawia przyczynę, dla której podjął się tej trudnej pracy. Miała ona stanowić jego podręczny poradnik ziołolecznictwa dla ludzi ubogich, a więc pozbawionych naogół pomocy lekarskiej w lżejszych, a nawet cięższych przypadkach. Poradnik jest przeznaczony dla czytelników, dla których zbyt trudne jest korzystanie z oryginalnej pracy Syreniusza. Dlatego też Pabreż wybrał metody leczenia „roślinami pospolitemi i mało niewszystkim (tzn. powszechnie – W.G.) oświeceńszym znajomemi”⁴. Autor stwierdza, iż przepisy, podane przez Syreniusza sam sprawdził i wypróbował. Przestrzega też wszystkich, chcących zajmować się ziołolecznictwem, iż jest to zajęcie trudne, wymagające znajomości rzeczy i nieustannego kształcenia

się: „[...] chcąc kogo przyzwoicie leczyć, niedość mieć roślinę pomocną na chorobę, ale do tego [trzeba] czytać i inne dzieła medyczne”⁵.

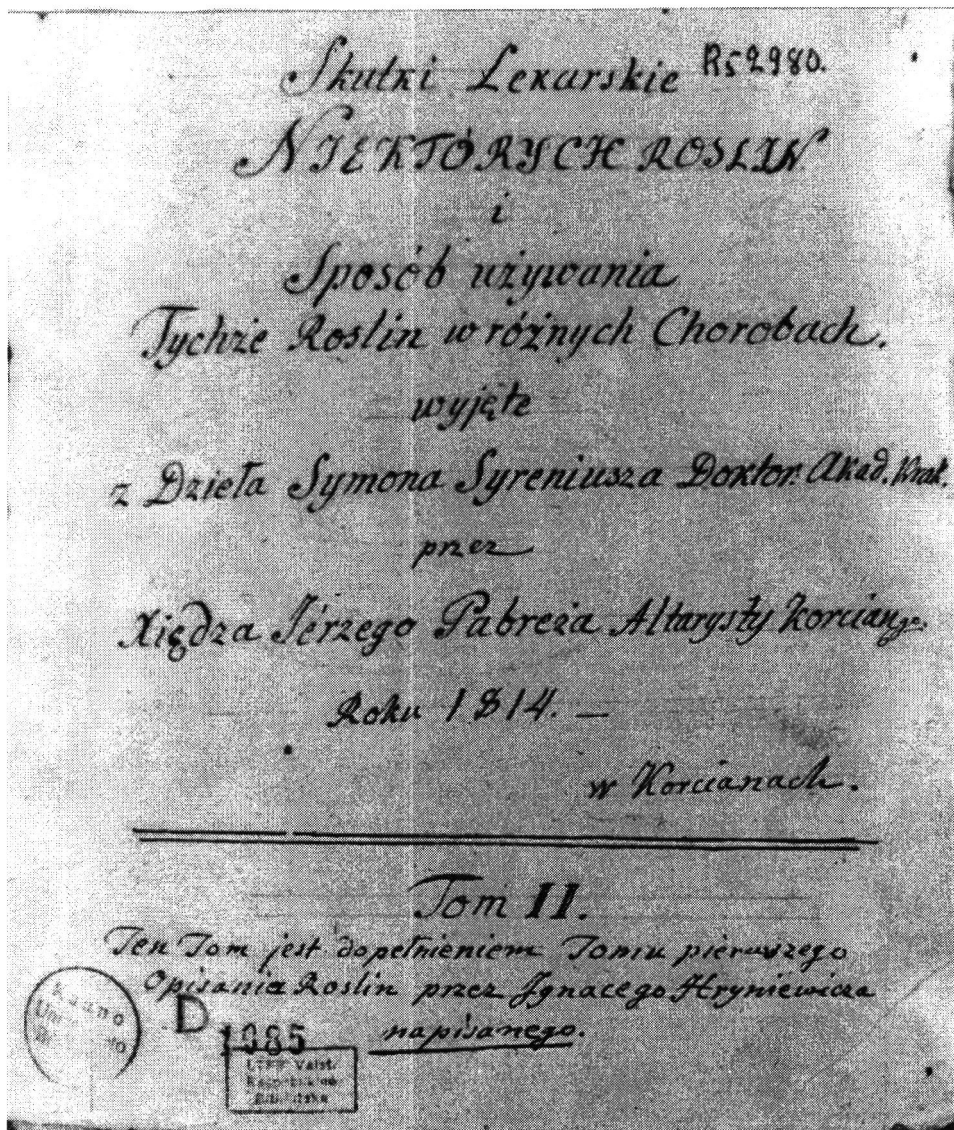
Jerzy Pabreż sam był lekarzem⁶. Studiował w Wilnie, a przyrodoznawstwa uczył się u F. Spitznagla (1757–1826). Studia ukończył w 1794r. Okres wileński wspomina w liście do Jana Fryderyka Wolfganga⁷ i stwierdza, że zdobył na uczelni podstawowe wykształcenie przyrodnicze oraz zdołał opanować sztukę oznaczania roślin. Od 1816 r. żył i pracował w Kretyndze. Jego początkowe zamiłowania botaniczne skupiały się na hodowaniu roślin lekarskich, dopiero kontakty z botanikami wileńskimi – Józefem Jundziłem w trakcie podróży tego ostatniego po Litwie (1821) oraz z Wolfgangiem, z którym współpracował kilka lat (1824–1829) skłoniły go do zajęcia się poważniej florystyką⁸. Interesował się ponadto tworzeniem naukowego słownictwa żmudzkiego. Oprócz opracowanych przez niego spisów i słowników⁹, także korespondencja z Wolfgangiem potwierdza te zainteresowania¹⁰.

Praca z 1814 roku zawierała wypisy z *Zielnika* Syreniusza uzupełnione o nowe informacje o roślinach. Autor, jako wykształcony przyrodnik, wykorzystał system Linneusza uzupełniając swoje notatki. Pisze o potrzebie takiego zabiegu: „Że zaś opisanie roślin przez Syreniusza jest według starodawnej metody, dla uniknięcia więc trudności w poznawaniu ich włączyłem przezwanie [nazwę – W. Gr.] każdej rośliny podług nowej metody systematycznej Linneusza, biorąc one z dzieła X.Jundziłła pod tytułem *Opisanie Roślin w prowincji W.K.L.*, w 1791 wydanego”¹¹.

Ponadto spis roślin leczniczych Pabreża opatrzony jest licznymi notatkami, które uzupełniają opisy Syreniusza o wiadomości zaczerpnięte z prac K. Kluka i S.B. Jundziłła, m.in. o miejsca występowania gatunków i ich zastosowanie.

Na karcie tytułowej rękopisu Pabreża znajduje się napis Tom II, sugerujący istnienie pierwszego. Wyjaśnia to sam autor w notatce na stronie tytułowej oraz pisząc w *Do czytelnika*: „Co do poznania każdej rośliny znajdziesz to w Syreniuszu najakuratniej opisane: lub w manuskrypcie J.P. Ignacego Hryniewicza [...], który co do słowa każdą roślinę z mocą jej wypisał z Syreniusza. Ten to Hryniewicza manuskrypt niech służy za pierwszy tom niniejszemu dziełku mojemu”¹². Wspomniany rękopis, bogato ilustrowany, jest zbiorem opisów roślin wybranych z *Zielnika* Syreniusza oraz innych autorów¹³, po polsku i po łacinie. Znajduje się również w Bibliotece Publicznej w Wilnie (sygn.fR nr.1305 – patrz ryc.6). O autorze niestety nie udało się odnaleźć żadnych bliższych wiadomości.

Pabreż czuł się kontynuatorem pracy Hryniewicza. Nie jest to jednak ściśle określenie, mimo że używa go sam autor. Być może praca Hryniewicza stała się dla młodego przyrodnika inspiracją, ale obaj autorzy stosują zupełnie odmienne sposoby wykorzystania starego dzieła. *Opisanie roślin* Hryniewicza to wypisy pozbawione wszelkich własnych uzupełnień, natomiast rękopis Jerzego Pabreża to przykład wykorzystania *Zielnika* jako punktu wyjścia do własnej, twórczej pracy. Oba rękopisy świadczą o recepcji dzieła Syreniusza jeszcze w XIX wieku.

Ryc. 1. Karta tytułowa rękopisu Jerzego Pabreza.
 Fig. 1. The title page of Jerzy Pabreż's manuscript.

<i>Imiona łacińskie</i>	
<i>Roslin w tej książce znajdujących się</i>	
<i>Abrótaxum</i> Karta 33.	<i>Bistorta</i> 136.
<i>Abŕinthium</i> 27.	<i>Brassica</i> 108.
<i>Acorus Calamus</i> 4.	<i>Buglossum</i> 144.
<i>Aegopodium</i> 13.	<i>Bursa Pastoris</i> 123.
<i>Agaricus</i> 172.	
<i>Agriŕmonium</i> 17.	<i>C</i>
<i>Aizoon (sedum acc.)</i> 149.	<i>Calendula</i> 228.
<i>Achillea</i> 27.	<i>Catha</i> 228.
<i>Allium</i> 128.	<i>Cardiaca</i> 84.
<i>Althaea</i> 72.	<i>Cardius benedictus</i> 43.
<i>Anethum</i> 34.	<i>Carum Carvi</i> 33.
<i>Angelica</i> 12.	<i>Cascuta . . . Cascuta</i> . . . 220.
<i>Aquilegia</i> } 52.	<i>Cataputia minor</i> 221.
<i>Aquilina</i> } 52.	<i>Centaureum minus</i> 48.
<i>Artemisia</i> 58.	<i>Cepa</i> 125.
<i>Asarum</i> 6.	<i>Cervaria</i> 243.
<i>Asparagus</i> 110.	<i>Cervaria rubra</i> 244.
<i>Aster atticus</i> 197.	<i>Chamaetrea (Daphne) 219.</i>
<i>Athanasia (Tanacetum)</i> 71.	<i>mezerium L.</i> }
<i>Avena</i> 93.	<i>Chamaesyce</i> 211.
	<i>Chamomelum (Matris</i>
<i>B</i>	<i>caria Chamomilla L.)</i> 65.
<i>Beta</i> 110.	<i>Chamomilla sylvestris (Anthemis Cotula L.)</i> } 67.
<i>Betonica</i> 133.	<i>Chelidonium majus</i> 77.
	<i>Chelidonium minus (Ranunculus Sciaria L.)</i> } 81.

Ryc. 2. Karta z rękopisu J. Pabreza – Indeks łaciński.

Fig. 2. A page from of J. Pabrez's manuscript – the Latin index.

Imiona Polskie		RCSLS	
W tej książce zawartych.			
Basimur	strona 74.	Chmielik	167.
Babka	111.	Chobotna, uyk	142.
Babka wodna	113.	Chrzan	102.
Balsamina	223.	Ciemrzyca biała	204.
Baranowiec	138.	Ciemrzyca czarna	206.
Bełta	172.	Cis	172.
Bernardyn	43.	Cwikła	110.
Bez	213.	Cynowa	62.
Biedzeniec	10.	Czosnek	128.
Bielan	166.	Dziwanna	184.
Bluszcz porzeczny	47.	Dziwanna czarna	186.
Bob	99.	Dziwiciornik	147.
Bobownik	114.	Eryngium	12.
Bore drzewko	33.	Dryakiew polna	139.
Brat z siostrą	200.	Syrtan naszpolicity	239.
Bukwica	133.	Erwonki Panny Maryi	173.
Bylica	58.	Fiolki miesięczny	201.
Cebula	125.	Fiolki marcowe brunatne	198.
Celidonia	77.	Geia stopa	207.
Centurya mniejsza	48.	Głowienki modre pospolite	16.
Chod.	218.	Gorczyca pospolita	120.
Chmiel	202.	Groch	99.

Ryc. 3. Indeks polski.
Fig. 3. The Polish index.

Indeks źmudzki trójjęzykowy
 1852 r.
 W łecy, między umiyszczeniych.

Agona darsa	184	Biodys	172
Agonyety nowe sydy	103	Bikmice	133
Ajers	4	Bytkrieslis	71
Aku zolie	157		
Arintepes durtasis	221		
Ajones	202	Cica medis	172
Azmenis	147	Cyboty	125
Arodas	116	Cyna wada	82
Awictis	151	Cyna wada wosky zkoji	176
Auzja	43	Ciemerizy	204
		Ciemerizyniki joudasis	206
Bajory	20	Cie snaks	128
Bajors	139	Cie monchis taula	37
Batada krasale mars	201		
Batada lekarstwy	62	Debasita	9
Batis mielnawis	58	Degyma zolie	25
Begolony	132	Dekmys	25
Bernadins	170	Dewin may batgantay	184
Berdis	213	Drogy zolie	149
Berdis zolynis	278	Erogy zolie	175
Berdzingeby	200	Grygnie	166
Brygy	201	Dzizolis lekarstynis	239
		Dziwa medis	33

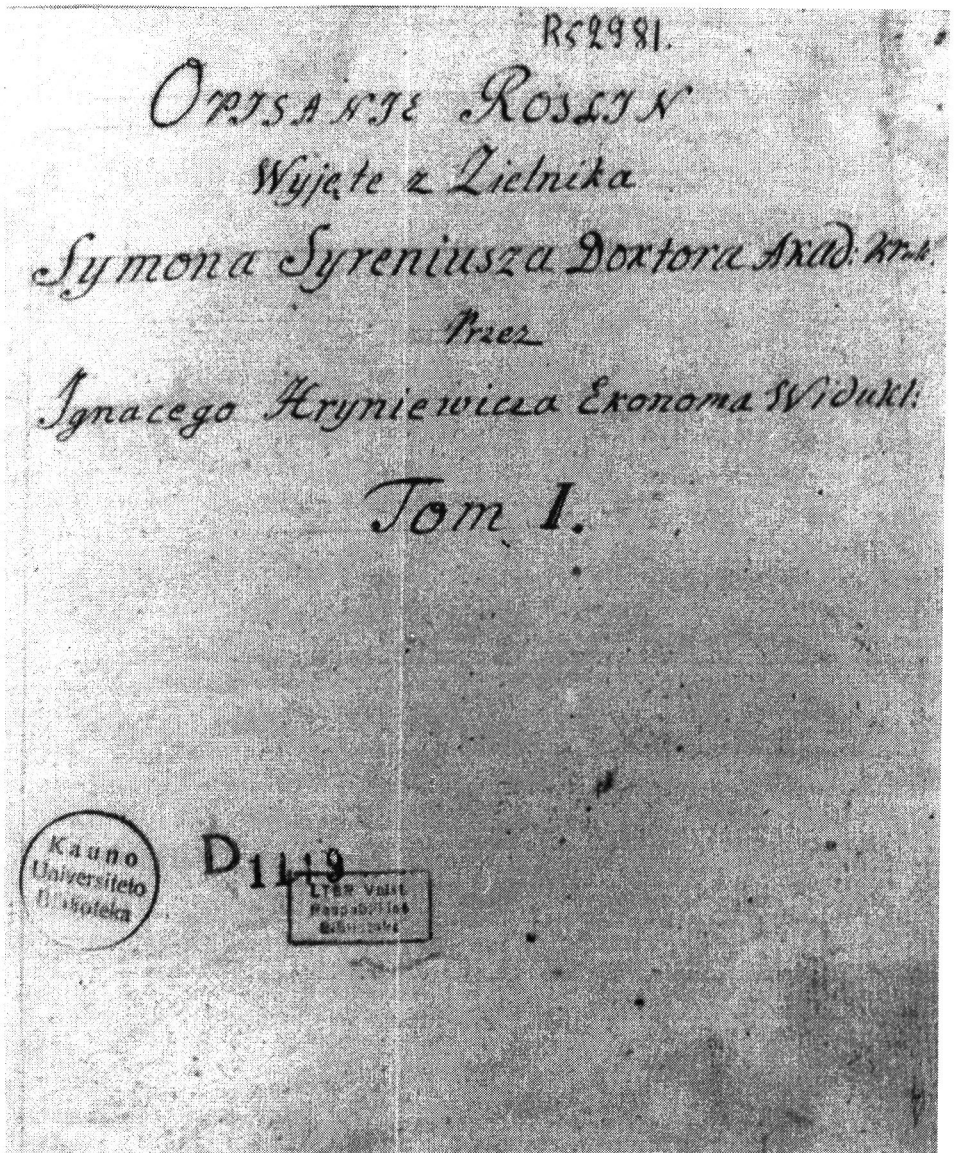
Ryc. 4. Indeks źmudzki.
 Fig. 4. The Samogitian index.

Do Czytelnika.

Przejmij taskawę Czytelniku! To krótka, moja pra-
ca, w której znajdziesz sposoby najprostsze ratowania
ludzi biednych - w różnych chorobach roślinami pospoli-
temi, znane miejscyptkim szinieceniym i najprościej -
wszystko, co w ich ręku i najdużej przytrudnym: bądź tru-
ny preparat choćby pojedynczego medykamentu, bądź mnogie in-
gredyancye wchodzące w jeden preparat; poprowadzę Cię; to bo-
uważaj jest niezmiernie dla pospolitość. - Przestroż! tu wypadła,
że w tej dziedzinie niektóre dozy lekarstw wypisane z Syreniu-
sza są dają mi się być za wielkie; wypadła zatem pierwi-
niej o treści rośliny, która się bierze do leczenia,
a wtedy suorkowal Dore, jaka może być przywołana
w zadaniam chorobom. - Ras Dora w tym diektu
wypisana popoliwie znajdujesz dla osoby dorosłej od 20.
do 50. lat smajęcy; pnetoz osobom wieku młodszege lub
starszege, w proporcji; lat ich wieku, powinna być Dorys
umniejszona. - Ale choroba jedna różnie częstotność
ma swoje wstaności; np. w gorączce wstaności gorączka pa-
tającege, wstaności zimności, osłabienia nerwowego, wypadła
wiele pierwi-
niej choroby wstaności wypadł akurabim, daley u-
warac, czy ta lub awa roślina pomocna być może do zga-
żenia wstaności choroby; toz dopiero uwarac się do lece-
nia rośliny w autorze wypisana. - Takomy wstaności dla
rob

Ryc. 5. Autograf J. Pabreza – wstęp.

Fig. 5. The autograph of J. Pabreza – Introduction.

Ryc. 6. Karta tytułowa rękopisu I. Hryniewicza.
 Fig. 6. The title page of Ignacy Hryniewicz's manuscript.

Brak dostępu do literatury naukowej, szczególnie na dalekiej prowincji, przedłużył poczytność i przydatność *Zielnika* o wiele lat.

Przypisy.

¹ Patrz artykuł K. Rostańskiego i A. Zemaneka w tym numerze s. 159.

² K. Kluk: *Dykcyonarz roślinny.* (Wstęp). T. 1 Warszawa 1805 wyd. 2 s. IV; S. B. Jundziłł: *Pamiętniki życia Księdza Stanisława Jundziłła, profesora botaniki i zoologii w cesarskim Uniwersytecie.* Wydał A. Kurpiel. W: *Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce*, nr. 13 Kraków 1914 s. 15[47],

³ O rękopisach Pabreża znajdujących się w tej Bibliotece informuje szczegółowo monografia wydana pod redakcją K. Jankevičiusa: *Jurgis Pabreža, 1771–1849.* Wilno 1972, 121 ss.; omawiany rękopis jest wymieniony na s. 99.

⁴ *Do czytelnika.* W: J. Pabrež: *Skutki lekarskie niektórych roślin...*, k. 2.

⁵ Tamże k. 2.

⁶ Życiorys J. Pabreża patrz Jankevičius, dz. cyt. s. 3–6; B. Hryniewicz: *Tentamen Florae Lithuaniae. Zarys Flory Litwy.* Warszawa 1933 s. 4.; J. Oleśzakowa: *Dwusetna rocznica urodzin florysty żmudzkiego ks. Jerzego Pabreża.* „Wiadomości Botaniczne” 1971 s. 173.

⁷ Korespondencja J. Pabreża do Jana Fryderyka Wolfganga BUWil. [F. 20–29 oraz BANLit. F. 7–309, list z dnia 13.04.1829r.

⁸ O współpracy patrz także W. Grębecka: *Badania szaty roślinnej prowadzone w ośrodku wileńskim i krzemienieckim (1781–1842).* W: *Wkład wileńskiego ośrodka naukowego w przyrodnicze poznanie kraju 1781–1842.* Praca zbior. red. J. Babicz, W. Grębecka Warszawa 1988 s. 115–125, cyt. s. 195.

⁹ Pabreż słowniki polsko-żmudzkie i łacińsko-żmudzkie umieszczał w wielu swoich pracach rękopiśmiennych i drukowanych. Np. w podręcznym poradniku lekarskim *Promyczek zwiastujący tablicę chorób* [1827] znajduje się *Słownik żmudzko-polsko-łaciński różnych imion wyrażających choroby.* Bibl. Nar. w Wilnie F. 124–2.

¹⁰ Patrz korespondencja do J.F. Wolfganga, list z dnia 27.11.1828r.

¹¹ *Do czytelnika*, dz. cyt. k. 2.

¹² Tamże.

¹³ I. Hryniewicz: *Opisanie roślin...*, s. tytułowa verte.

Wanda Grębecka

ON THE RECEPTION OF SZYMON SYRENIUSZ'S *ZIELNIK* [THE HERBAL]: THE VILNA MANUSCRIPT OF JERZY PABREŽ OF 1814

The Polish botanist Szymon Syreniusz's *Zielnik* [The Herbal], published in 1613, was for many years the only list of Poland's plants that provided a relatively true account of

the country's flora. It was quite novel and corresponded to world standards in the year of its publication, and even as time went by it was continually used by Polish naturalists as a basic source of comparative material and terminology. All Polish botanists who engaged in serious floristic research based upon it (including K. Kluk and S.B. Jundziłł). Syreniusz's work thus enjoyed a veritable renaissance in the age of Enlightenment.

New evidence corroborating the herbal's importance comes from manuscript by Jerzy Pabreż, found in the archives section of the Public Library in Vilna [Vilnius] (F. 124, no. 1., p. 1). (fig. 1) This is a manuscript volume (245 pp.) bound in a cover carrying a reference to another manuscript, marked as t. I [volume 1]. The manuscript contains list of medicinal plants, selected from Syreniusz's herbal, with the descriptions of the plants being supplemented by information from works by Kluk and Jundziłł, who had studied the local flora before. The volume 1 cited on the cover – *Opisanie roślin* [A Description of plants] by Ignacy Hryniewicz (fig. 6 fR, no. 1305) is a richly illustrated copy of description of selected plants from Syreniusz's *Zielnik*; the illustrations were made by the author himself, but there is no supplementary description of the plants.

Jerzy Pabreż (1771–1849) studied in Vilna, and in the 1824–29s he collaborated with Jan F. Wolfgang, professor of the Vilna University. He was an eminent florist of Samogitia, interested in the development of Samogitian terminology and nomenclature. He lived and worked in Kretinga.

The manuscript by Pabreż is an example of a creative adaptation of Syreniusz's herbal. The work by Hryniewicz (no information on the author has been found), on the other hand, shows that *Zielnik* was still in use as a description of Poland's flora as late as in the 19th century. The reason for the continued importance of Syreniusz's *Zielnik* had to do with a lack of access to more recent writings of this kind in the Polish provinces.